

TISKAŘSKÁ PRODUKCE RODINY SVOBODOVÝCH

Lenka Baručáková

V tomto příspěvku bych vás chtěla seznámit podrobněji s osudy brněnského knihtisku v době, kdy vlastnila tiskárnu rodina Svobodových, počínaje Janem Františkem Svobodou, který se stal nejdříve faktorem tiskárny Sinapiových a později jejím vlastníkem – poté, co si vzal vdovu Marii Alžbětu Sinapiovou až po posledního majitele z tohoto rodu – Emanuela Svobodu a jeho dědice, to znamená léta 1706–1784. Příspěvek však není zaměřen na životopisná data jednotlivých členů rodiny, ale spíše na jejich konkrétní produkci.

Tisky vzešlé z tiskárny Svobodových můžeme tematicky rozdělit na několik okruhů. Prvním z nich je tzv. *lidová tvorba*. Jedná se o knihy určené spíše pro širší okruh čtenářů, které právě v 18. století zaznamenávají svůj velký rozkvět. Rozšiřují se hlavně homiletika, asketická literatura, litanie, hodinky, meditace, modlitby a jiné podobné skladby.¹

Knihy s touto tematikou se často vyskytují mezi tiskařskou produkcí všech členů rodiny Svobodových. Tištěny byly každoročně v jazyce českém, německém, méně pak i latinském.

Podle vnějšího charakteru českých knih tohoto druhu vidíme, že představovaly nejlevnější produkty tiskárny s uplatněním pro široké vrstvy lidí. Zpravidla mají malý formát (tzv. „šestnáctěrky“) a nízký počet paginovaných stran. Mnohdy byla takto svázána pouze jediná modlitba, která ani neměla svou vazbu, byť by ji měla představovat jen papírová obálka. Také vnitřní výzdoba je skromná. Omezuje se na ozdobnou linku, jednoduchý vlys nebo vinětu, případně může být na titulní straně drobná mědirytina. U většiny tisků schází impresum.

V 18. století byl v našich zemích velmi oblíben kult Panny Marie a Jana Nepomuckého, což mělo pochopitelně i vliv na obsah knih lidového charakteru. Tištěné modlitby nebo i písně jsou zasvěceny často právě těmto dvěma světcům. Konkrétně se jedná například o „Pjsně dvě Nowé O Swatých Janu Nepomuckým. Obzwlástnj Pomocníku w wsselikých Potřebách...“² z roku 1727 (tedy ještě před kanonizací Jana Nepomuckého, k níž došlo o dva roky později) nebo „Kázání při korunování mariánského obrazu u sv. Tomáše...“³

¹ Daňhelka, J. a kol.: *Dějiny české literatury, I. Díl Starší česká literatura*, Praha 1959, s. 472–476.

² Moravská zemská knihovna Brno (dále jen MZK Brno), STS–0510.572.

³ Horák, F.–Tobolka, Z.: *Knihopis československých tisků od doby nejstarší až do konce 18. století*, Praha 1939–1965, č. 1249.

Přes velkou různorodost českých modlitebních knih je každoročně počtem svých výtisků převyšovaly německé. U německých, případně i latinských modlitebních knih vzešlých z produkce tiskárny Svobodových je na první pohled patrné, že už nejsou určeny nejmuchdším vrstvám. Není to dáno jen cizím jazykem na českém území, ale také jejich celkovou vizáží.

Knihy jsou svázány v kožené vazbě s jemnou slepotiskovou výzdobou, v některých případech s jednoduchým zlacením. Jejich formát je větší, dekorace pak obdobná jako u českých modliteb, jen v některých případech se objevuje před titulním listem mědirytinový frontispis, který navyšuje celkovou cenu daného výtisku. Tisky se neomezuji pouze na několik listů, nýbrž obsahují rozličné soubory modliteb. Oblíbené byly týdenní modlitby–„tägliches Andacht“ určené různými svátky křesťanského liturgického roku nebo kultu svatých. Stejně jako v češtině, tak i v německém a latinském jazyce převažují mariánské modlitby, například „Marianische Woche, Für einen jeden Tag...“ a „Kurtze Andacht Zu der Heiligen Jungfrau...“⁴ vevázané v jednom tisku od Jakuba Maxmiliána Svobody z roku 1723.

Další početnou skupinu vzešlých ze Svobodovy tiskárny tvoří *modlitební knihy německého kapucínského mnicha Martina z Kochemu*⁵ tištěné pravidelně v českém a německém jazyce. Knihy měly stejnou úpravu. Byly vevázané do jednoduché černé kožené vazby se slepotiskovou linkou a zlacenou ořízkou. Titulní strana byla jednoduchá bez ozdoby tištěná pouze černě, mezi privilegiem a impresem byla umístěna ozdobná linka. Tak jako u lidových modliteb se setkáváme i zde s vlysy a vinětami. Modlitby mají osmerkový formát a jsou opatřeny dedikací věnované Panně Marii, která je umístěna hned za titulní stranu. V úvodní části knihy je také latinsky vytištěné kladné vyjádření cenzury.

Součástí brněnských tisků 18. století byly i *latinské liturgické knihy*, jejichž okruh čtenářů byl výrazně užší ve srovnání s předchozími dvěmi skupinami knih. Byly určeny pro vzdělanější vrstvy obyvatel. Tím, že Brno nebylo v 18. století ještě univerzitním městem, nekladla na ně ani rodina Svobodových při své tiskařské činnosti tak velký důraz. Nečastěji šlo o různá duchovní cvičení, teologická pojednání či teze.

Významnou součástí každoroční produkce byl tisk *kalendářů*. Jan František Svoboda získal dne 25. listopadu 1708 císařské privilegium na tištění kalendářů na

---

⁴ MZK Brno, ST1-383.766.

⁵ Martin (Linius) von Cochem – 13. 12. 1634–10. 9. 1712, německý kapucín, v letech 1689–1696 působil jako potulný kazatel v Tyrolsku, Rakousku a v Čechách. (Daňhelka, J.: *Dějiny české literatury*, I. díl *Starší česká literatura*, Praha 1959, s. 462).

dobu deseti let.⁶ Jednotliví majitelé rodiny Svobodových nezapomínali pravidelně obnovovat získanou výsadu, kterou vlastnili jako jediní na území Markrabství Moravského a až do roku 1782 byl kalendář tištěn nepřetržitě.

Název kalendáře se v prvních letech měnil. Ustálil se v roce 1713 – „Neuer Brüner Titular-Calendar. Der im Marggraffthum Mähren befindlichen, so wohl Geist – als Weltlichen Respective hoch– und Niederen Dicasterin, und Stellen M.DCC.XIII. Welches ein gemeines Jahr von 365 Tägten ist. Und forderist surf das Marggraffthumb Mähren ... Durch A. R. D. Ferdinandum Czadecky...“⁷ Na rubu titulního listu je otištěno císařské privilegium na tisk a prodej kalendářů z roku 1708.

Podoba kalendářů se až na několik drobných maličností po celou dobu tisku v brněnské tiskárně rodiny Svobodových neměnila. Tisky měly buď hnědou koženou vazbu se zlaceným supralibros a zlacenou ořízkou nebo byly vydávány pouze v papírové obálce. Na titulní straně nad impresem byl mědirytinový habsburský znak.

Kalendář byl tištěn černočerveně, stránky jsou v bordurách z typografických ozdůbek. Názvy měsíců jsou psány latinsky a ve staré němčině. Nacházely se zde i speciální popisy měsíců s nejrůznějšími radami a poznatky – například v kolik hodin vychází slunce (čas byl určen s přesností minut) či jak dlouho trvá den a noc. Doplněny byly praktické rady, které se týkaly toho, co mají lidé v daném měsíci jíst nebo jakým domácím pracím je nejlepší se věnovat. Na začátku nesměla chybět tabulka s jednotlivými znameními zvěrokruhu včetně jejich vyobrazení. Kalendáře sloužily také jako zdroj nejdůležitějších událostí za uplynulý rok. Na to poukazují i vydaná nařízení, výnosy, seznamy výročních trhů s uvedením svátku, na který případně ve městech jižní Moravy a také i významných měst okolních zemí (Krakov, Hamburk, Norimberk, Praha a další).⁸ Některé kalendáře se zachovaly v původní vazbě, která byla kožená se zlaceným supralibros a zlacenou ořízkou. Kalendář se nestával pro své majitele „mrtvou knihou“, ale sloužil současně k zachycení poznámek nebo výpočtů nejrůznějšího druhu.

Další obsahovou skupinu pravidelně tištěných knih rodiny Svobodových tvoří *divadelní hry*. Měly většinou jen několik málo listů, tudíž nebyly vázány v kožené vazbě, ale pouze v pestrobarevné papírové obálce. Tiskly se ve „čtyřřádkovém“ formátu s jednoduchou klasickou tiskařskou výzdobou – vlysy, viněty a ozdobnými linkami. Na rubní straně titulního listu se vždy nacházel rozpis divadelních rolí.

---

⁶ Privilegium bylo uděleno pro „Johanna Frantze Swobodu a jeho dědice“. (Dokoupil, V.: *Soupis brněnských tisků*, s. 86.)

⁷ MZK Brno, ST1-4.273/13.

⁸ MZK Brno, ST1-4.275/1713,1727.

Výjimkou nebyla ani tištěná hudební produkce, která postupně začala převažovat nad činohrou. Divadelní hry byly nejčastější italské, méně pak byla zastoupena němčina. Velkou část dramát z brněnské tiskárny rodiny Svobodových nashromáždil ve své knihovně na vízberském zámku počátkem 19. století Antonín Bedřich Mitrovský z Nemyše (1770–1842).⁹

Každoroční jistotu příjmů tvořil tisk *výnosů zemských sněmů* konaných na Moravě. Tak jako na ostatní knihy i na tyto museli mít Svobodovi zakoupené privilegium. Výnosy byly vydávány po celou dobu tisku Svobodových v Brně ve dvou jazycích – češtině a němčině.¹⁰

Pomineme-li několik málo drobností, tak byla podoba výnosů českých i německých každoročně stejná. Na titulní straně byla mědirytina císařského orla se štítkem se znaky dědičných zemí, na rubu titulního listu pak byla moravská orlice. Mimo toho neměly tisky žádnou zvláštní výzdobu, pouze zcela běžné vlysy a iniciály a stránkové kustody. Snesení byla tištěna ve formátu 4°, stránky byly paginované římskými číslicemi. Tyto tisky se lišily od ostatní běžné produkce také tím, že měly impresum umístěno až na konci knihy vždy mezi vlysem a typografickými ozdobami.

Zemská ustanovení byla svázána zpravidla ve dvou různých typech vazby. Byla to jednak levnější papírová obálka, která má dnes často poloplátěnou převazbu, nebo finančně nákladnější hnědá kožená vazba se slepotiskovým moravským znakem.

Důležitou součástí tisků rodiny Svobodových se stal *diplomatický materiál*. Jeho největší částí tvořily císařské výnosy. Zpravidla to byly tenké spisky (většinou asi čtyři listy) velikosti folia obsahující nejrůznější císařská nařízení vydávaná pro náboženská bratrstva („Bruderschaft“), cechovní nařízení či patenty se všeobecnou platností. Jednalo se pouze o „sešitky“ v papírové obálce. Ta byla opatřena později moderní plátěnou vazbou. Ve většině případů je jejich jazykem němčina, v menší míře čeština.

U „Bruderschaftů“ můžeme hovořit o klasické knižní podobě, neboť se zde objevují i titulní strany s impresem. Ojedinele je dokonce přední strana titulního listu zdobená mědirytem.¹¹ Častěji se však setkáváme s tím, že na titulním listě začíná samotný text uvozený zdobenou versálkou nebo iniciálou s figurálními motivy.¹² Obsahově je však „Bruderschaft“ spíše listinou, neboť zde nacházíme například intitulaci, dataci a předtištěné podpisové formule.¹³

⁹ AMB, Dřimal, J.: *Průvodce po archívních fondech*, Praha 1956, s. 202–203.

¹⁰ MZK Brno, ST2-9.692, ST2-4.855/S.

¹¹ MZK Brno, ST3-450.870.

¹² MZK Brno, ST3-450.871.

¹³ MZK Brno, ST3-896.340.

V případě patentů se už setkáváme s klasickou listinou bez jakýchkoli knižních náležitostí. V 18. století byly tyto dokumenty v tištěné podobě zcela běžnou záležitostí. Patenty vydané v tiskárně Svobodových splňovaly všechny náležitosti, které měla mít listina – jako ověřovací prvek se zde vyskytoval locus sigilli, někdy také přímo pečeť z červeného vosku přitištěná pod krytem papíru. Podpisová formule byla buď předtištěna (v případě locus sigilli)¹⁴ nebo se vyskytuje vlastnoruční podpis (v případě výskytu pečeti).¹⁵ Ve většině případů se nad titulací objevuje habsburský znak s devizou.¹⁶

Cechovní nařízení mají opět formu knihy, ačkoliv i zde nalézáme samozřejmě také některé ze znaků listiny (locus sigilli, podpisové formule). Knižní podoba je dána především titulním listem s neúplným impresem (chybí jméno tiskaře), nejrůznějšími typy vlysů a podobně.¹⁷

Svobodova tiskárna netiskla jenom císařská nařízení, ale například také i listiny církevních řádů. Zde se setkáváme opět s pečeti, tentokrát ovšem v tištěné podobě (ne pouze locus sigilli).¹⁸

Jak již bylo výše naznačeno, rodina Svobodových se soustředila především na knihy tištěné pravidelně, které jí zajišťovaly jisté každoroční příjmy. Tuto klasickou produkci pak zpestřovaly knihy vydávané příležitostně nebo jenom jednou.

Jedním z takovýchto unikátů byl například „Syllabýkář Čzesský, Pod Titulem: S. Jana Nepomuckýho“¹⁹ vytištěný Jakubem Maxmiliánem Svobodou roku 1725. Tato školní pomůcka byla vytvořena samozřejmě pro děti školou povinné, ale svůj význam měla i pro rodiče (pro ně byla v úvodu věnovaná kapitola „Napomenutj Rodičům“).

Slabikář se podle svého obsahu využíval ve všech hodinách. Pro výuku českého jazyka byla určena kapitola „Začátkové Gazyka Českého“ s ukázkou několika různých druhů minuskulních i majuskulních abeced včetně abecedy kaligrafické a zvláště vypsanych dlouhých samohlásek a několika slabik. V knize následuje několik modliteb („Desatero Božích přikázání“, „Modlitba ranní“, „Evangelium sv. Jana“ aj.), které jsou doplněny o drobné mědirytinové obrázky v textu a kapitola „Křesťanské učení“ včetně liturgických písní. Poslední část je věnovaná matematice „Tabulka Početnj“ s malou násobilkou.

---

¹⁴ MZK Brno, ST3-937.000.

¹⁵ MZK Brno, ST3-937.002.

¹⁶ MZK Brno, ST3-937.007.

¹⁷ MZK Brno, ST3-788.830.

¹⁸ MZK Brno, ST3-884.588.

¹⁹ MZK Brno, ST1-031.240.

Slabikář byl malého formátu svázan pouze papírovou obálkou. Oproti ostatním tiskům se v něm vyskytuje více zdobných prvků – ozdobné linky, zvětšené počáteční versálky, mědirytiny v textu a vlisy.

O rok později vyšel slabikář i v němčině („Catholisches A. B. C. Büchel. Vnter dem Titl: St: Joanni: Nepomuceni“). Jeho podoba se od českého ničím zásadním nelišila.²⁰

Spíše výjimkou byly v tiskařské produkci Svobodových tisky určené k zábavě a pobavení, jakou jsou například „Dvě Kratochvilné Kroniky, Prwnj: O Sstylfrýdowi Statečným Rytíři, Knížeti a Pánu Českém. Druhá: O Bruncwjkowi, Synu geho, též Knížeti a Pánu Českém“²¹ z produkce Emanuela Svobody. Tyto knihy se řadily opět k těm levnějším „osmerkového formátu“ – měly nepaginované strany, několik drobných vlisů a vinět a pouze papírovou obálku. Jedinou výraznější výzdobou byl dřevořez umístěný nad impresem znázorňující rytíře na koni.

Kniha „Spráwa Prawdiwá w Rytmy vedená. O přehrozném Země–třesenj, Které se stalo w Králowstwj Sycyliji, w řčeném Městě Palermo, prwnjho Dne Měsýce Zářj, Léta běžjcyho, Tisýcyho, Sedmistého, Dwadcatýho Ssetýho ... Wytisštěná w Brně, w Jakuba Maxmiliána Swobody, Léta 1727“²² vybočuje z běžné tiskařské produkce Maxmiliána Svobody zejména svým obsahem. Svobodovi se běžně nezabývali tiskem událostí ať už v Čechách či v zahraničí a netiskli ani noviny, proto byla kniha skutečně v tomto ohledu výjimečnou. Její úprava se už pak od ostatních tisků nijak zvlášť nelišila. Byla tištěna gotickým písmem, ozdobená iniciálou a koncovou vinětou. Jen na titulní straně byl dřevořez přizpůsobený tématu knihy – z achycoval město postižené zemětřesením. Kniha byla útlá, měla jen čtyři nepaginované listy v osmerkovém formátu.

Jak z výše uvedeného vyplývá, stala se rodina Svobodových v Brně významným článkem v dějinách brněnského knihtisku. Svého významu dosáhla především díky rozsáhlé produkci zaměřené na užitkové knihy určené pro širší čtenářský okruh, a také díky několika významným privilegiím udělených během dlouholetého působení tohoto rodinného podniku v letech 1706–1784. V její činnosti však postrádáme jisté oživení, jaké se nám objevuje například mezi tisky francouzskými, švýcarskými, britskými, italskými a nizozemskými, kde se v této době setkáváme s nákladnými knihami, k nimž se řadí mimo jiné i vicesvazkové cestopisy s bohatými mědirytinovými přílohami.²³

---

²⁰ MZK Brno, ST1-031.242.

²¹ MZK Brno, ST1-333.082.

²² Dokoupil, V.: *Soupis brněnských tisků. Staré tisky do roku 1800*. Brno 1978, s. 73–107.

Tiskař	čeština	němčina	latina	italština	francouzština	celkem
Jan František Svoboda	29	55	28	–	–	112
Svobodovský dědic	4	4	3	–	–	11
Jakub Maxmilián Svoboda	63	158	98	54	–	373
Marie Barbora Svobodová	14	38	16	14	–	82
Dědicové Jakuba Maxmiliána Svobody	43	77	14	–	–	134
Emanuel Svoboda	74	212	106	1	1	394
Svobodovští dědicové	37	100	88	6	1	232

Rozbor tisků podle jazyků²⁴

---

²³ Např. MZK Brno, ST2-212.490, ST2-292.504, ST2-58.361, ST1-1.730. koupil, V.: *Soupis brněnských tisků. Staré tisky do roku 1800*. Brno 1978